

DOMOZNANSTVO VČERAJ, DANES, JUTRI. Razvoj domoznanstva in domoznanskih zbirk v slovenskih knjižnicah

Branko Goropevšek, Osrednja knjižnica Celje

UDK 908:027(497.12)

Povzetek

V referatu je predstavljena domoznanska dejavnost, ki zajema zbiranje, obdelovanje, hranjenje, prezentiranje in proučevanje po vsebini in obliki različnih domoznanskih gradiv, hranjenih največkrat v raznovrstnih posebnih zbirkah. Tematika je predstavljena problemsko, kajti domoznanska dejavnost v slovenskem knjižničarstvu (žal) še vedno ni našla pravega mesta in obravnave, hkrati pa se izvaja precej neenotno.

Referat govori o pomenu oblikovanja posebnih domoznanskih zbirk, kjer so gradiva hranjena po vrsti in tipologiji. Oblikovanje posebnih zbirk ima svoj smisel z njimi pa bi morali upravljati in jih dopolnjevati zaposleni, ki poleg knjižničarskega znanja posedujejo še kakšna druga dejavnosti primerna znanja, npr. iz arhivistike in muzealstva. Domoznanska dejavnost namreč pogosto predstavlja križanje interesov teh dejavnosti.

UDC 908:027(497.12)

Summary

The paper deals with local collections in libraries. Homeland studies include acquisition, cataloguing and presentation of different local materials kept mostly in separate collections. The author speaks of the importance of local collections which should be managed by people who are not only librarians but also have some knowledge of archival and museum sciences.

GOROPEVŠEK, Branko: Local collections - yesterday, today, tomorrow. The development of local studies and collections in Slovenian libraries. Knjižnica, Ljubljana, 39(1995)3, 61 - 79

I. Uvod

a) Osnovni smoter domoznanske dejavnosti je, da omogoča prebivalcem v skladu z njihovimi potrebami tekoče informiranje o aktualnih dogodkih in dogajanju na njihovem območju ter jih seznanja s podobo razvoja nekega okolja. Po definiciji je domoznanstvo interdisciplinarno raziskovanje oziroma proučevanje določenega geografskega (upravnega) območja z najbolj širokega, splošnega vidika, ki se v praksi največkrat deli na posamezne specialne vede. (geografsko, arheološko, zgodovinsko, literarno, jezikovno, etnološko, biografsko...). Kot veda se domoznanstvo loči od vseh drugih ved v tem, da se omejuje le na določen izsek zemeljske površine, na njegove prirodne danosti, na ljudi, ki bivajo na njem in na zgodovino, ki se na njem odigrava. Za bistveno smatra potemtakem slučajni kraj (pokrajino), in vse, kar je z njim v zvezi. Zaradi tega je izrazita celostna znanost, ki druži vsa prirodna in življenjska območja nekega takega izseka v zaokroženo enoto z vidika prostornosti in časovnosti. (Gustav Šilih)

V knjižnicah pomeni to posebno dejavnost, ki jo obsega (določa) zbiranje, obdelovanje in hranjenje knjižničnega gradiva, vezano na območje, ki ga knjižnica s svojo celotno dejavnostjo pokriva (domoznansko gradivo). Tako gradivo je v knjižnicah smotrno zbrati v posebnih zbirkah (domoznanski oddelki), kjer je analitično obdelano in tako uporabniku ponujeno kot domoznanska informacija.

b) Izraz domoznanstvo je bil v slovenskem jeziku močno razširjen in aktualen že v preteklem stoletju (Pleteršnik) ter se je uporabljal v povezavi z interdisciplinarnimi prizadevanji po spoznavanju lastne narodove samobitnosti. Z osamosvojitvijo posameznih znanstvenih ved je postala raba izraza domoznanstvo v prvi polovici 20. stoletja precej omejena, nadomeščati pa so ga začeli drugi izrazi (kulturna zgodovina, krajevna zgodovina...). Zato ne čudi, da izraz domoznanstvo celo nekateri jezikoslovci uvrščajo med arhaizme, pri mnogih pa vzbuja romantične konotativne vrednosti. Domoznanstvo ima svoje mesto tudi v zadnji izdaji Slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki ga razlaga kot **raziskovanje, proučevanje ožje domovine**, večkrat pa se pojavlja tudi njegov sinonim *domovinoznanstvo*. Povedati je treba, da je beseda domoznanstvo izšla iz nemškega poimenovanja predmeta **Heimatskunde oziroma Vaterlandskunde**. Torej, če bi prevedli celoten izraz, bi ugotovili, da v nemškem jeziku Heimatskunde označuje vedo, ki se ukvarja s proučevanjem ožje domovine (DOMO-ZNANSTVO). Da je ta beseda že nekoč pomenila predmet, ki je proučeval zgodovinsko in geografsko materijo o domovini, nam dovolj zgovorno govori tudi nekdanji osnovnošolski predmet (današnji spoznavanje narave in družbe).

poimenovanje gradiva, ki zajema zgodovinski, geografski, etnološki ter družbeni in kulturni utrip kraja v preteklosti in danes. (Breda Pogorelec) Tako bo tudi še v naprej, saj boljšega izraza za poimenovanje tovrstnega gradiva (še) nimamo. Vzrok, da se je izraz domoznanstvo živo ohranjal v slovenskem knjižničarstvu, tiči verjetno tudi v sami genezi bivših študijskih knjižnic, katerim je bila domoznanska dejavnost eden glavnih razlogov za nastanek in bistveno vodilo pri njihovem delovanju. Čeprav razvoj domoznanske dejavnosti v slovenskih knjižnicah še zdaleč ni bil razumljen kot široka interdisciplinarna veda s celostno raziskovalno metodologijo, pa vendar le pomeni (ali bi moral pomeniti) več kot samo zbiranje, obdelovanje in hranjenje knjižničnega gradiva in ponujanje informacij, ki so kakorkoli vezane na območje, ki ga knjižnica s svojo dejavnostjo pokriva.

c) Zbiranje in sistematsko obdelovanje zgodovinskih in narodopisnih spomenikov ter ostalih posebnosti je, kot je razvidno že iz starosti izraza, imelo na Slovenskem, posebno še na Štajerskem, dolgo tradicijo. Če bi hoteli slediti izvoru domoznanstva in iskati idejne temelje, bi morali seči v dobo (nacionalne) romantike. Na tem področju je vspodbudno vplivalo predvsem delo, ki mu je botroval štajerski nadvojvoda Janez, poznan tudi kot ljudski vojvoda. Osrednji štajerski deželni muzej v Gradcu, imenovan po njem Joaneum, si je postavil za cilj, prikazati v svojih zbirkah (Stiriaca) verno in čimbolj popolno podobo (celotne) Štajerske, takrat in tudi pred tem. Stiriaca pa ni obsegala le muzealij v ožjem pomenu, ampak tudi širše, na primer knjige, ki so bile v zvezi s Štajersko ali po nastanku ali po vsebini. Sčasoma so podobni "joaneumčki" nastajali tudi v ostalih krajih po Štajerskem (v Celju 1882). Dokler je bilo sožitje med Nemci in Slovenci še znosno, Slovenci potrebe po oblikovanju lastnega domoznanstva niso izražali. Šele ob koncu 19. stol., ko je nacionalizem onemogočal vsakršno plodno sodelovanje, so se krepile ideje po samostojnem slovenskem domoznanstvu, ki bi zajemalo proučevanje ožjega slovenskega dela Štajerske (Spodnja Štajerska). S tem namenom so l. 1903 v Mariboru najprej ustanovili Zgodovinsko društvo za Slovensko Štajersko, z osnovno nalogo proučevati slovensko domoznanstvo, leto kasneje pa še Časopis za zgodovino in narodopisje, v katerem so objavljali izsledke raziskav.

Ko se je kasneje društveno delo razmahnilo, se je domoznanska dejavnost ločila v več skupin (muzeološko, arhivistično in knjižničarsko). Zato lahko za začetnika **slovenskega** knjižničnega domoznanstva, vsaj za Štajersko lahko to trdimo, označimo Univerzitetno knjižnico Maribor, kot naslednico prvotne knjižnice Zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko in kasnejše Študijske knjižnice. (Torej je UKM izšla iz domoznanskih potreb, zato ni naključje, da je domoznanstvo še danes ena poglobljenjših nalog omenjene ustanove.)

Seveda se je domoznanska dejavnost po prvi svetovni vojni razvijala naprej in se razširila tudi v ostale slovenske pokrajine. Domoznanska tradicija se je nadaljevala tudi po drugi svetovni vojni, posebno z ustanovitvijo študijskih oziroma pokrajinskih knjižnic, katerim je bila domoznanska dejavnost eno glavnih vodil pri njihovem delu. S tem so želeli zapolniti vrzel oziroma težnjo, **"da se tudi izven glavnega kulturnega središča omogoči znanstveno delo in poglobljeno kulturno življenje v vseh večjih (regijskih) krajih, kjer je po tem potreba in kjer so dani pogoji za nastanek in razvoj takih knjižnic"** (Glaser). Da so pri tem imeli v mislih resnično tudi domoznanstvo, nam govori tretja točka 1. člena uredbe o ustanovitvi študijskih knjižnic, z dne 1. marca 1946, ki določa, da je namen študijskih knjižnic tudi ... **"zbirati slovstveno, zgodovinsko in narodopisno tiskano in rokopisno gradivo, ki se tiče okrožja."**

V naslednjih letih je bilo slovensko domoznanstvo podvrženo večim spremembam. Ob koncu šestdesetih let je celo doživelo ogromno nazadovanje, ko je skupaj s študijskimi knjižnicami nasploh zamrla tudi domoznanska dejavnost. Zanimanje za domoznanstvo se je ponovno obudilo v osemdesetih letih, še zlasti v tistih knjižnicah, kjer je imelo pred tem dolgoletno tradicijo. Osnovno poslanstvo domoznanstva je namreč ostalo isto: proučevanje določenega geografskega območja z najbolj širokega, splošnega vidika. Tako so ponovno aktualizirali Glaserjevo trditev, da je **"knjižnica življenja sposobna samo, če se živo vključi v pokrajino, iz katere je nastala"**. In to osnovno vodilo bo zagotovo ostalo aktualno tudi v dobi hitro razvijajoče se informatike.

Velja pa tudi poudariti, da domoznanstvo kot dejavnost ni samo domena knjižnic, ampak tudi drugih "domoznanskih" institucij, katere predmet njihove dejavnosti so geografske in druge naravne danosti določenega območja, njegova materialna kultura ter ljudje oziroma informacije o vsem tem, ne glede na čas. Gre za vsem nam poznane institucije - javne zavode (muzeji, arhivi, galerije, zavodi za spomeniško varstvo, nekoč še razni INDOK centri, šole in seveda tudi knjižnice).

Domoznanstvo je v knjižničarsko dejavnost slovenskih knjižnic zelo različno vključeno. Čeprav ima ponekod že dolgo tradicijo, pa se je na žalost do pred nekaj let v večini primerov dejavnost izvajala brez posebnih zasnov in načrtov (konceptov) ter dokaj neenotno, kar je bil osnovni motiv in vodilo za izdelavo smernic domoznanske dejavnosti v slovenskem knjižnično informacijskem sistemu (KIS-u). Domoznanska dejavnost je tako danes del knjižničarske dejavnosti, katere predmet dela je zbiranje, obdelovanje, hranjenje ter nudenje **domoznanskega gradiva in domoznanska informacijska dejavnost**.

Kljub pred leti enotno sprejetim smernicam v slovenski domoznanski dejavnosti, pa moramo (samo)kritično priznati, da nam dela, kljub našim večkratnim srečanjem in prizadevanjem, še zdaleč ni uspelo poenotiti. **In verjetno nam (v celoti) to tudi nikoli ne bo uspelo, saj imajo nekatere knjižnice pač (pre)dolgo tradicijo na področju domoznanstva in se le s težavo prilagajajo nekim skupnim, večkrat tudi ne povsem posrečenim konceptom.** Po mojem mnenju bi bilo povsem dovolj, če bi nam uspelo dejavnost postaviti vsaj na isti imenovalac (temelje), medtem ko bi v nadgradnji posameznim knjižnicam pustili prosto pot. To pomeni, da bi morale biti metode dela čimbolj poenotene, obseg in kvaliteta dela pa bi bila odvisna od realnih zmožnosti in potreb posameznih knjižnic (števila zaposlenih, števila in obsega domoznanskih zbirk, posluha in potreb lokalne skupnosti...).

II. Organizacija domoznanskih nalog

Če sprejmemo gornje misli kot vodilo za domoznansko delo, potem bi morala biti vsaka (domoznanska) knjižnica tesno povezana s svojim območjem. Morala bi zbirati in biti usposobljena posredovati gradiva, ki vsebujejo vsakovrstne informacije o določenem kraju in okolici, za preteklost in sedanost. Ob tej trditvi pa se moramo tudi zavedati, da bi bilo utopično, predvsem pa docela nesmotno, če bi v vsaki knjižnici ustvarjali celovite domoznanske zbirke. Knjižničar, ki je v krajevni knjižnici pogosto sam za vse, vsega tega dela enostavno ne zmore opravljati, hkrati pa bi to tudi ne bilo racionalno. Smotrno bi bilo, da pravo in celovito domoznansko zbirko organizira večja (pokrajinska, območna) knjižnica, ki bi morala za to nalogo določiti vsaj enega, po možnosti pa tudi več zaposlenih (bibliotekarjev) in ki ima vsaj nekaj dodatnega prostora za oblikovanje pomembnejših domoznanskih zbirk. Tako oblikovani delovni enoti ali oddelku bi nato določili območje zbiranja, kar v praksi praktično pomeni, zbirati gradivo in informacije za širše območje - regijo.

Domoznanske zbirke bi morale delovati kot organiziran in specializiran informacijski center ter usmerjati celotno domoznansko dejavnost v knjižnici. Zato bi bilo potrebno veliko pozornosti posvetiti tudi izbiri kadra za tovrstno delo. Iskati bi ga morali predvsem med strokovnjaki tistih znanstvenih področij, ki po vsebini zajemajo gradivo in so hkrati dobri poznavalci območja, ki ga zbirke pokrivajo. Na ta način so izpolnjeni osnovni pogoji, da postane domoznanska dejavnost v knjižnicah resnično kvaliteten del splošne knjižničarske dejavnosti, katere glavna funkcija je, če ponovimo še enkrat: zbiranje, obdelovanje, hranjenje (oblikovanje zbirk) in nudenje

- domoznanskega gradiva ter
- domoznanska informacijska in referalna dejavnost

III. Domoznansko gradivo ter domoznanska informacijska in referalna dejavnost

1) Če razumemo domoznanstvo kot zanimanje za vse in zbiranje vsega, kar je v zvezi z domačo zemljo, potem je potrebno precizirati gradivo, ki služi domoznanski dejavnosti, posebno še, ker je večina polpubliciranega gradiva ostajala in še ostaja, kljub svoji aktualnosti, zunaj domoznanske dejavnosti. Domoznansko gradivo lahko delimo po več kriterijih:

PRIMARNO - SEKUNDARNO

- a) gradivo s podatki o našem območju ali o naših ljudeh (prim.)
- b) gradivo avtorjev z našega območja (sekund.)
- c) gradivo, izdano na našem območju (sekund.)

PO OSNOVNI TIPOLOGIJI (najbolj razširjena)

- a) samostojna monografska dela
 - vsebinsko vezana na območje
 - avtor z območja
 - založnik, izdajatelj ali tiskar z območja
- b) serijske publikacije (tudi mikrofili)
 - vsebinsko vezane na območje
 - založnik, izdajatelj ali tiskar z območja
- c) rokopisi znamenitih oseb z območja
- č) notno gradivo
- d) kartografsko gradivo
- e) AV gradivo
- f) slikovno gradivo
 - fotografije
 - razglednice
- g) polpublicirano gradivo
 - znanstvene in strokovne vsebine
 - raziskovalne naloge

- praktične vsebine (katalogi, seznam)

h) drugo ali efemerno gradivo ali drobni tisk

- prospekti
- plakati
- vabila, vstopnice

2) Domoznanska informacijska dejavnost je ena najpomembnejših del domoznanstva in obsega obdelavo primarnega domoznanskega gradiva. To opravilo je nujno, kajti samo zbrano, a neobdelano gradivo nima nobene informativne vrednosti. Torej je priprava informacije poglavitni cilj naše dejavnosti.

Obdelava primarnih dokumentov je dvojna:

- **bibliografska**; gradivo bibliografsko popišemo
- **dokumentacijska**; gradivo vsebinsko razčlenimo in obdelamo ter analitično dokumentiramo

Rezultat obeh je sekundarni dokument, ki ga največkrat srečamo v obliki kataložnega zapisa (v zadnjem času tudi računalniški izpisi). Informativna vrednost katalogov je odvisna predvsem od strokovne urejenosti (sistematsko po geslih, UDK vrstilih) in ažurnosti. Dosedanje izkušnje so pokazale tudi potrebo, da bi morali v domoznanskih knjižnicah oziroma domoznanskih oddelkih sekundarne dokumente (kataložne zapise) čim bolj poenotiti ali celo oblikovati centralni domoznanski katalog, v katerem bi na enem mestu zbrali vse potrebne informacije o določeni temi. To nam v zadnjem času dobro omogoča računalnik.

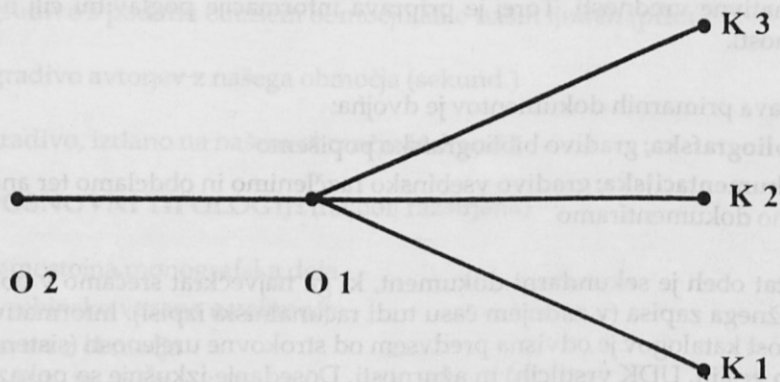
3) Tudi referalna dejavnost je ena od prednostnih nalog domoznanske dejavnosti in obsega naslednje:

- vodenje evidenc virov domoznanskih informacij (s pomočjo katalogov in priročnikov)
- vodenje evidenc o različnih korporacijah na območju proučevanja
- vodenje evidenc o splošnih in specialnih bibliografijah
- povezovanje z ostalimi referalnimi in informacijskimi centri v t.i. sistem domoznanske informacijske dejavnosti.

V okviru referalne dejavnosti ne smemo pozabiti omeniti tudi novega koncepta domoznanstva, ki se uvaja v knjižnični sistem in ga bolj ali manj uspešno vodi koordinacijska skupina za domoznanstvo, deluje pa na osnovi medknjižničnega sodelovanja. Po tej zasnovi so nosilke domoznanske dejavnosti NUK in SIK-i, pri čemer so osnovni temelji dejavnosti lokalne zbirke SIK, ki v mreži dopolnjujejo nacionalno domoznansko zbirko. **V tem prime-**

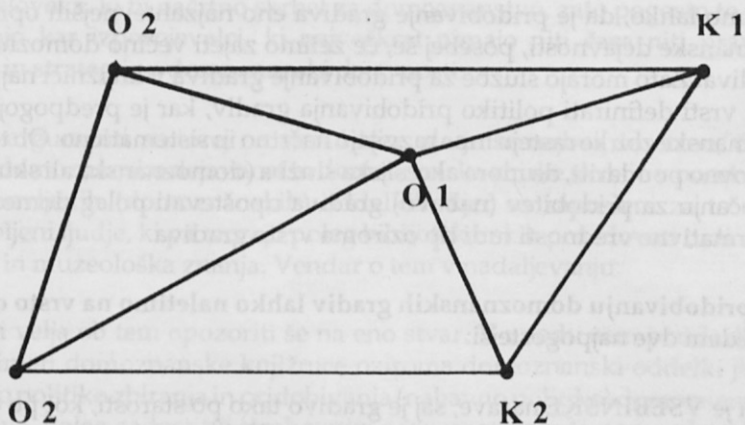
ru SIK-i I. in II. skupine izvajajo domoznansko dejavnost in krepijo domoznanske zbirke za širše območje (regijo) ter prevzemajo koordinacijo domoznanske dejavnosti za svoje območje v dogovoru z najbližjimi knjižnicami III.-V. skupine.

Slika 1. Neposredna računalniška povezava med SIK-i v Sloveniji

- O1 - Osrednja knjižnica Celje (Oddelek za posebne zbirke dokumentacije in raziskovalno delo)
- O2 - druga domoznanska osrednja knjižnica
- K - Občinske matične knjižnice

Slika 2: Polna struktura domoznanskega informacijskega sistema v Sloveniji

O1 - osrednja domoznanska knjižnica

O2 - druge osrednje domoznanske knjižnice in institucije

K - druge domoznanske knjižnice

IV. Zbiranje oziroma pridobivanje domoznanskega gradiva in informacij

1. Pridobivanje domoznanskega gradiva

Predmet zbiranja gradiva določa sam status splošnoizobraževalnih knjižnic, saj mora knjižnica z zbranim gradivom služiti predvsem splošno izobraževalnim in znanstvenim ter posebej še domoznanskim potrebam svojega območja. Pri slednjem (domoznanskem gradivu) moramo obravnavati tako primarno kot tudi sekundarno domoznansko gradivo. V prvem primeru gre za gradivo, ki je ne glede na kraj nastanka vsebinsko (tematsko) vezano na območje ali kraj, drugo pa se na obravnavani kraj veže le posredno: lokalni tiski, izdajatelj, avtorji iz območja obravnave. Seveda se ob tem pojavlja tudi gradivo, ki ima obe značilnosti. Jasno je, da je za dobro domoznansko zbirko knjižnice potrebno imeti zadosten obseg in po tipologiji različno domoznansko

sko gradivo. Pri tem imam v mislih poleg posedovanja starih gradiv tudi pridobivanje novega, sprotno nastajajočega gradiva, ki domoznanske zbirke krepi.

Trdimo lahko, da je pridobivanje gradiva eno najzahtevnejših opravil domoznanske dejavnosti, posebej še, če želimo zajeti večino domoznanskega gradiva. Zato morajo službe za pridobivanje gradiva v knjižnici najprej in v prvi vrsti definirati politiko pridobivanja gradiv, kar je predpogoj, da domoznanske zbirke rastejo in se razvijajo načrtno in sistematično. Ob tem velja ponovno poudariti, da mora akcisijska služba (domoznanska ali skupna) pri odločanju za pridobitev (nabavo) gradiva upoštevati poleg domoznanske informativne vrednosti tudi tip oziroma vrsto gradiva.

Pri pridobivanju domoznanskih gradiv lahko naletimo na vrsto ovir. Naj navedem dve najpogostejši:

Prva je **VSEBINSKE** narave, saj je gradivo tako po starosti, kot po obliki in vsebini (tipologiji) največkrat zelo pestro in zahteva od nas mnogo pozornosti in spretnosti.

Druga in pogostejša ovira je od **NOTRANJA ORGANIZIRANOST KNJIŽNIC**, ki lahko močno slabi fleksibilnost pridobivanja domoznanskih gradiv. Posebno še v tistih knjižnicah, kjer nimajo samostojnih domoznanskih oddelkov oziroma ljudi, ki bi se s to dejavnostjo ukvarjali. Do občasnih ali rednih težav lahko prihaja tudi tam, kjer imajo nabavo in obdelavo (tudi za domoznansko gradivo) organizirano centralno za celotno knjižnico, saj je izguba nadzora nad produkcijo domoznanskega gradiva v tem primeru kar pogosta in verjetnejša, kot če bi za to skrbel domoznanec, hkrati pa je treba vedeti tudi, da ima obdelava domoznanskih gradiv tudi svojo specifiko. Pri večjih knjižnicah (I. in II. skupine oz. bivših študijskih knjižnicah) je težavo mogoče premostiti z ustanovitvijo domoznanskih oddelkov, kjer zaposleni strokovno bdijo nad domoznanskimi zbirkami in jih tudi dopolnjujejo. Za manjše knjižnice je to težje in zato verjetno smotrnejše, da se strokovno povežejo z večjimi knjižnicami, t.j. knjižnicami I. ali II. skupine, ki domoznanske oddelke in zbirke že imajo.

Takšna povezanost bi bila lahko v obojestransko korist. SIK-i I. in II. skupine imajo namreč možnost pridobiti domoznansko gradivo s pomočjo obveznega izvoda tudi za področje, kjer je domicil manjših knjižnic. Domoznanski oddelki večje knjižnice bi periodično obveščali manjše knjižnice o novostih, slednje pa bi se na to odločile ali bodo gradivo nabavile ali ne. Obveščanje bi lahko potekalo tudi v nasprotno smer. Knjižnice III.-V. pa bi "uslugo" lahko vrnila s tem, da bi "regijske" domoznanske oddelke prav tako periodično obveščale o domoznanskih novostih z njihovega področja, predvsem za sklop t.i. efemernega gradiva, ki ga je najtežje izslediti. Ta rešitev bi bila

idealna, vendar se moramo zavedati, da je v praksi trenutno to skoraj neizvedljivo. Ni prav nobenega (zakonskega ali kakšnega drugega) instrumenta, ki bi urejal to delo, saj ob njem nastajajo tudi določeni stroški obveščanja in izmenjave informacij. Poleg tega pa knjižnice III.- V. tudi pogosto nimajo človeka, ki bi načrtno skrbel za domoznanstvo, zato pogosto to delo opravljajo kar izposojevalci, ki največkrat nimajo niti časa niti pravega razvida in strategije o domoznanski dejavnosti.

Številni argumenti so torej na strani teze, da je še najbolj smotrno, če za celotno domoznansko dejavnost in domoznanske zbirke skrbijo v posebej za to ustanovljenih (domoznanskih) oddelkih, kjer so zaposleni za to delo usposobljeni ljudje, ki pa morajo poleg bibliotekarskih posedovati tudi arhivistična in muzeološka znanja. Vendar o tem v nadaljevanju.

Morebiti velja ob tem opozoriti še na eno stvar. V uvodu sem poudaril, da morajo imeti domoznanske knjižnice oziroma domoznanski oddelki jasno določeno politiko zbiranja in pridobivanja (nabavno politiko) domoznanskega gradiva. Poleg zadostitvi strokovnim argumentom je to pomembno še iz dveh razlogov. Kot prvo daje pravilna in jasna nabavna politika potrebno kredibilnost domoznanskim oddelkom oz. domoznanskim zbirkam nasproti drugim oddelkom. In kar je morebiti še pomembnejše, domoznanski dejavnosti in njenim zbirkam daje tudi prepotrebno kredibilnost nasproti financerju (v večini primerov je to še vedno (žal) izključno lokalna skupnost).

Pridobivanje gradiv lahko razvrstimo v dve skupini:

1. Kot prvo velja omeniti najpogostejšo; tj. pridobivanje tekočih gradiv (ki nastajajo sproti). Pridobivanje domoznanskih gradiv ni tako preprosto, kot je morda videti na prvi pogled. Že sama specifičnost gradiva (primarno-sekundarno, tipologija) nam povzroča določene težave, saj gre v prvi vrsti za pretežno lokalno gradivo (brošure, letopisi društev, razglednice, prospekti, glasila šol in podjetij...), ki ga je težko identificirati in tudi najti. Tovrstna gradiva izidejo največkrat brez kakršnekoli objave v medijih, zato moramo priti do informacije o gradivu največkrat po drugih poteh, ki lahko v dobršni meri pokaže našo inovativnost in (ne)iznajdljivost.

a) Najenostavnejše pridobivanje je nedvomno s pomočjo raznih bibliografij in preko obveznega izvoda. Po tej poti pridemo do tistega gradiva, ki je že toliko pomembno, da je bibliografsko popisano.

b) Malo več truda zahteva pridobivanje domoznanskih gradiv, ki niso bibliografsko popisana, pa vendar so navedena v različnih publikacijah: knjižniški katalogi, programi založb (v tujini je to stalna praksa), razna poročila o novostih, recenzije knjig, mnogo o tem pa pišejo tudi lokalni časniki (knjige, razglednice, turistični prospekti, koledarji, zemljevidi,...)

c) Največ časa in truda pa zahteva iskanje tistih domoznanskih gradiv, ki izidejo brez napovedi in obvestila. Tu je potrebna dobršna mera iznajdljivosti in predvsem dobra organizacija. Možnih je več načinov:

- zadolžitev zaposlenih na domoznanskih oddelkih, da spremljajo oziroma pokrivajo določeno zbirko ali področje ter poskušajo sproti ugotoviti vse nove izdaje. Ta način zahteva od domoznanca ogromno spretnosti, napa in časa, dobro pa mora poznati tudi svoje območje.
- navezava stikov z zaposlenimi v drugih sorodnih institucijah in zavodih (arhivi, muzeji, gledališča, šole, delovne organizacije, turistična društva, turistične agencije, kulturna društva,...)
- navezava stikov s tiskarnami na območju delovanja domoznanske knjižnice ali oddelka, ki bi nas lahko oskrbovale z domoznanskim gradivom ali vsaj z informacijo o novih tiskih.
- še posebej pa velja poudariti informativno in izobraževalno vlogo domoznanskih oddelkov. Pri tem naj navedem predvsem publicistično dejavnost, preko katere seznanjamo ljudi o pomenu tovrstnega gradiva, razgovore o aktualnih domoznanskih temah, priprave razstav, ki so namenjene različni ciljni publiki...Na ta način lahko uspešno populariziramo domoznansko dejavnosti in gradiva.

Poti za pridobivanje domoznanskih gradiv je torej več, vendar pa nam mora biti že takoj na začetku jasno, da vsega domoznanskega gradiva ne bomo mogli pridobiti in da naše zbirke verjetno ne bodo nikoli povsem popolne.

2. Pridobivanje domoznanske retrospektive prav tako zasluži izjemno pomembno mesto pri domoznanskem delu, saj nam omogoča dopolnjevanje naših pomanjkljivih zbirk. Pri zbiranju domoznanske retrospektive so poti podobne kot pri zbiranju domoznanskih novosti, vendar imajo nekatere svoje značilnosti in posebnosti. Domoznanska retrospektiva namreč zajema gradivo, ki je bilo izdano v preteklosti, vendar ga je mogoče po različnih poteh pridobiti še danes.

Klasične oblike:

- atikvariati
- bukvarna
- boljši trg

Ostale oblike:

- donacije (volila, darila)
- osveščanje ljudi (razstave, razgovori, publicistika, ...)

gradivo lahko z določenimi omejitvami tudi reproduciramo. Pri tem je možnih več načinov:

- mikrofilmanje
- fotografiranje
- fotokopiranje

Seveda pa moramo pri vse teh oblikah, posebno pri spornem fotokopiranju paziti, da ne kršimo morebitnih avtorskih pravic, ki pa pri starejših gradivih največkrat niso več aktualne.

3. Gradivo lahko produciramo tudi sami

Pri tem gre za redkejšo obliko pridobivanja gradiva, v kateri s(m)o domoznanci sami tisti, ki gradivo z domoznansko vsebino ustvarjamo ali soustvarjamo. Mnogo je knjižnic, ki ob tematskih razstavah izdajajo razstavne kataloge, vodnike po zbirkah, različne kataloge (npr. rokopisov) ali pripravljajo gradivo v kakšni drugi obliki (reprinti knjig, razglednic, zemljevidov...).

2. Pridobivanje informacij

Mogoče se bo na prvi pogled komu zdelo, da omenjen naslov nima neposredne zveze s pridobivanjem in hranjenjem domoznanskih gradiv. Vendar že ob majhnem razmisleku ugotovimo, da temu ni tako. Ko govorimo o pridobivanju gradiva, nikakor ne moremo mimo domoznanskih informacij, ki sicer niso gradivo v fizičnem smislu, pač pa imajo oziroma nosijo isto funkcijo - sporočilno vrednost. V našem primeru oboji nosijo specifično domoznansko informacijo.

Seveda pri tem nimam v mislih bibliografske obdelave domoznanskih gradiv, ki je prav tako neobhodno potrebna, pač pa želim poudariti pomen tiste vrste in oblike obdelave, s katero pridobimo novo in uporabno domoznansko informacijo. V mislih imam dokumentacijo, kjer nek primaren in še neobdelani vir (tudi ni nujno, da je vedno domoznanski, a vendar nosi določene domoznanske informacije) razčlenimo in analitično obdelamo, ga dokumentiramo ter na ta način pridobimo t.i. sekundarni ali obdelani vir, ki nam lahko služi kot domoznanska informacija. Največkrat je takšna dokumentacija časopisna, ki na nek način prav tako predstavlja posebno domoznansko zbirko.

Tudi za dokumentacijsko obdelavo veljajo podobna načela pri pridobivanju virov, kot smo jih navedli že pri zbiranju ostalega domoznanskega gradiva. Čeprav sta si obe opravili na moč podobni, pa se v praksi pokaže, da je iskanje virov za dokumentacijo v nekaterih segmentih še težje, saj je potrebno iskati

informacijo ne samo v sprotno izhajajočem, ampak tudi v starejšem gradivu, ki pa sploh ni nujno, da je vedno domoznansko, oziroma ne daje tega videza.

V. Postavitve in arhiviranje domoznanskega gradiva

Za domoznanske zbirke lahko rečemo, da so knjižnica, muzej in arhiv v malem. Tudi metode dela so temu primerne - večplastne, zato bi morali kustosi domoznanskih in drugih posebnih zbirk poleg bibliotekarske obrti obvladati tudi osnovne elemente muzealstva in arhivističnih znanj. Omenjena znanja bi nam pri delu z domoznanskim gradivom še kako koristila, predvsem pa pri postavitvi in hranjenju nekaterih tipično neknjižnih domoznanskih gradiv (rokopisi, slikovno gradivo, drobni tisk...).

1. Pri postavitvi domoznanskega gradiva lahko imamo precej težav že zaradi njegove raznolikosti, saj vsak tip gradiva zahteva samostojno postavitve in ureditev v okviru posameznih posebnih zbirk. Gotovo bi bilo najenostavneje, če bi takšno gradivo lahko vključili med ostali knjižnični fond, kjer tudi obstaja enotna metodologija iskanja. Ker pa je gradivo po obliki in vsebini dokaj pestro, moramo postaviti gradivo največkrat v ločene domoznanske zbirke. Seveda ima takšna postavitve določene prednosti, pa tudi nekaj slabosti. Prednosti so predvsem te, da je gradivo postavljeno v zbirko po istih kriterijih in značilnostih (npr. razglednice, zemljevidi...). Slabost takšne postavitve se pokaže največkrat takrat, ko iščemo gradivo po določeni tematiki, naše gradivo pa je sortirano in postavljeno po tipologiji. Zato nam vsakokratno iskanje vzame kar nekaj časa.

In prav z vidika postavitve in uporabe si lahko tu pomagamo z nekaterimi znanji iz arhivistike in muzeologije. To pomeni, da domoznanska gradiva lahko postavimo tudi kombinirano, pri čemer se lahko poslužimo teh znanj. V taki obliki lahko postavljamo npr. razne zapuščine, domoznansko gradivo na določeno temo (tematsko gradivo)... Bibliotekarska stroka sicer temu načinu največkrat oporeka, vendar je iz praktičnih vidikov dostikrat boljša, bolj pregledna in uporabna. Pri domoznanstvu namreč največkrat iščemo informacijo na določeno temo, zato nas tipologija gradiva v glavnem ne zanima.

2. Arhiviranje domoznanskega gradiva. Jasno je, da si bodo domoznanski oddelki ali domoznanske knjižnice, ki tovrstno gradivo pridobivajo, obdelujejo in hranijo, prizadevali, da bo le-to v njihovih fondih in ob vsakem času dostopno uporabniku. To pomeni, da bodo težili k oblikovanju posebne domoznanske zbirke, v kateri bo hranjeno domoznansko gradivo. Če je le mogoče, oziroma če ima knjižnica kolikor toliko dobre pogoje, bo na ta način poskrbela tudi za trajnejše hranjenje domoznanskih gradiv (na nek način bo s tem arhivirala domoznansko gradivo). Če to ni mogoče, pa mora knjižnica,

ki nima posebej postavljenih domoznanskih zbirk, z omejitvami pri izposoji poskrbeti za ohranitev prezenčnega izvoda. Še posebne pozornosti pa mora biti deležno gradivo, ki je unikatno ali je po svoji naravi tako, da kot obvezni izvod ni arhivirano v za pristojnih knjižnicah (rokopisi, slikovno gradivo, ...)

VI. Domoznanska dejavnost v Osrednji knjižnici Celje

Uvod

V Osrednji knjižnici Celje izvaja domoznansko dejavnost **Oddelek za posebne zbirke, dokumentacijo in raziskovalno dejavnost**, ki je bil ustanovljen leta 1976. Do takrat sta formalno obstajala oddelek za bibliografijo in dokumentacijo ter posebne zbirke, vendar brez posebej nastavljenih uslužbencev. Domoznansko gradivo je takrat obdeloval s pomočjo nekaterih knjižničarjev in kolikor mu je dopuščal čas, takratni ravnatelj prof. Vlado Novak. Od maja 1984 reorganizirani oddelek zaposluje vodjo oddelka, dva kustosa posebnih zbirk in dokumentalista.

Domoznansko dejavnost v Osrednji knjižnici Celje bi lahko razdelili v tri skupine:

1.) **POSEBNE ZBIRKE**, med katere štejemo:

a) **rokopise**, v prvi vrsti literarnih ustvarjalcev. Ti so spravljani po enotah v posebni kovinski omarah. Zbirka je obdelana v obliki kataloga rokopisov.

b) **stare in redke knjige**, v katero so vključeni vsi redki tiski, ki jih hrani knjižnica. Bibliografsko je obdelanih približno 500 enot, kartice pa so vložene v centralni AIK knjižnični katalog ter posebni avtorski in predmetni katalog v oddelku.

c) **faksimilirane izdaje**, s posebnim katalogom v oddelku.

č) **kartografska zbirka** se krepi v večjem delu z obveznimi izvodi in darovi, pretežno stare in zelo vredne zemljevide pa pridobivamo tudi z nakupi. Gradivo je obdelano v posebnem katalogu na oddelku.

d) **razglednice**, starejše in novejše, so razvrščene po krajih, nekatere tudi po tematiki. Zbirka posebnega kataloga nima, saj je iskanje zaradi sistematične postavitve enostavno, v bodoče pa bo tovrstno gradivo retrospektivno vnašeno v računalniško bazo.

e) **fotografije** zajemajo originale, predvsem pa reprodukcije slikovnega in drugih gradiv (pisma in rokopisi), ki jih v originalu ne moremo pridobiti. Gradivo je trenutno v priročnem katalogu, v bodoče pa nameravamo gradivo vnesti v računalniško bazo.

f) **grafična zbirka** obsega plakate, reprodukcije umetniških del, koledarje z likovno opremo... Zbirka je le delno obdelana.

g) **zbirka mikrofilmov**, predvsem časnikov, je trenutno še siromašna, vendar jo imamo namen v bodoče sistematično popolnjevati z mikrofilmi starejših celjskih časnikov in revij, katerih originalov iz različnih vzrokov ne moremo pridobiti.

h) **muzikalije** sestavljajo predvsem notno gradivo iz obveznih izvodov in delno darov. Gradivo sprti obdelujemo.

i) **zbirko raziskovalnih nalog** sestavljajo predvsem raziskovalne naloge srednješolcev, ki jih izdelujejo v okviru akcije Mladi za napredek Celje. V to zbirko so uvrščene še diplomske naloge, magistrska in doktorska dela celjskih avtorjev ter ostala raziskovalna dela, ki se vsebinsko nanašajo na naše področje. Enote, trenutno jih je okrog 2000, so katalogizirane ter obdelane po predmetnih oznakah.

j) **zbirka del celjskih avtorjev, dela z domoznansko tematiko ter celjski tiski** je naša najboljšeje zbirka. V to zbirko uvrščamo sprotne monografske tiske in tudi tiske, ki so nastali v preteklosti, morajo pa izpolnjevati vsaj enega od zgoraj navedenih kriterijev.

k) **ostalo**. V manjšem obsegu pa hranimo tudi glasila podjetij, šol in drugih ustanov našega območja ter dokaj bogato in obsežno zbirko drobnih tiskov (prospekti, vabila, programi razstav in prireditvev, prospekti krajev,...) Ta gradiva so postavljena po tematskih sklopih, vendar so zaenkrat še neobdelana.

Namen zbiranja tovrstnih domoznanskih gradiv je ohranjanje slovenske premične kulturne dediščine, ki je nastala v preteklosti in še vedno nastaja v tem delu Štajerske. V teh zbirkah je danes na voljo mnogo ohranjenega gradiva, ki nam govori o preteklosti in sedanjosti prostora in o ljudeh, ki so živeli in še danes živijo na tem področju.

2.) DOKUMENTACIJA

Sprotno obdelavo člankov, ki so povezani z našim področjem, so pričeli v drugi polovici leta 1976, kot skupno akcijo knjižnice in občinskega INDOK centra, ki je akcijo v večini tudi financiral. Članki, sprva iz 11 tekočih

časopisov, so kataložno obdelani, listki pa uvrščeni v posebni katalog člankov po geslih. Sprva so celo izrezovali in razvrščali članke po vsebinskih področjih, vendar smo to delo pred leti opustili in ohranili samo kataložno obdelavo. Ker sta čas in nova tehnologija dela zahtevali nov pristop tudi pri dokumentaciji domoznanskih člankov (računalniško podprte baze podatkov), smo bili primorani star način dela posodobiti. Tako je prišlo na področju obdelave člankov (dokumentacije) v letu 1992 do bistvenih in kvalitativnih sprememb, saj smo pričeli z obdelavo člankov na nivoju vzajemne katalogizacije.

Kaj smo s tem pridobili?

- 1.) Dokumentacija je s tem pridobila nove kvalitete, predvsem v funkciji uporabe. Slaba stran predhodne dokumentacije je bila predvsem nizek nivo analitične obdelave in tudi klasifikacije primarnih gradiv.
- 2.) Delo v dokumentaciji smo poenotili in vzpostavili enoten katalog vseh domoznanskih člankov, ne glede na izvor ali status gradiva.
- 3.) To je bil tudi predpogoj za odpravo bipolarnosti pri obdelavi celotnega sklopa domoznanskih gradiv in prepotrebne izdelave enotnih meril za klasifikacijo naših gradiv in dokumentov.
- 4.) Namen spremembe je bil tudi izvesti priprave na prehod v računalniško obdelavo podatkov, ki je pogojena z novim konceptom domoznanstva na Slovenskem.

3.) RAZISKOVALNA DEJAVNOST

Neposredno v zvezi s posebnimi zbirkami poteka na oddelku tudi drugo delo. Sestavljanje bibliografij celjskih avtorjev, celjskih tiskov, prevzemanje in urejanje zapuščin, priprava domoznanskih razstav in vodstva po njih, organiziranje literarnih večerov in predavanj, publiciranje v splošnem in strokovnem časopisju je naše osnovno vodilo in mora biti razpoznavni znak uslužbencev na oddelku, kajti akumulirano znanje mora biti tudi javno dostopno, ker bo le tako naše delo (p)ostalo smotno. Na tem področju je bilo v preteklosti že mnogo narejenega, kar lahko preberemo v letnih poročilih Osrednje knjižnice Celje.

Domoznanska dejavnost v Osrednji knjižnici Celje jutri

Že v uvodu sem zapisal, da prihaja na področju domoznanstva v slovenskem knjižnično informacijskem prostoru do velikih sprememb, katerih cilji so; poenotena in kooperativna obdelava domoznanskih gradiv, čimboljša refe-

ralna dejavnost ter poenoteno posredovanje gradiv in informacij. Naš osnovni cilj na oddelku je podrejen tem ciljem, ki bi omogočili dobiti našim uporabnikom hitro, lahko dostopno in poceni informacijo z domoznanskega področja.

1. OBDELAVA DOMOZNANSKIH GRADIV

Naša prva naloga je in bo tudi v bodoče, oblikovati **enotno bazo podatkov domoznanskih informacij**, ki bo poenotila in združevala vse vrste domoznanskih gradiv, ne glede na obliko. Njihova skupna točka bo le vsebina, ki mora zadostiti strokovno verificiranim kriterijem za odbiro domoznanskih gradiv. Bazo domoznanskih informacij je tako danes že mogoče črpati na nivoju OPAC, pa tudi v bodoče si bomo prizadevali, da bodo podatki iz naše baze dostopni vsem uporabnikom v slovenskih knjižnicah in tudi v svetu.

Sprotno delo, ki obsega poleg celotne obdelave, postavitve in izposoje gradiva (inventarizacija, katalogizacija, klasifikacija, indeksiranje, anotiranje, urejanje katalogov in tehnična oprema gradiv), bo še nekaj let obremenjeno z retrospektivnim vnosom starih gradiv v novo računalniško podprto bazo. Na Oddelku za posebne zbirke, dokumentacijo in raziskovalno dejavnost je trenutno ok. 30.000 enot, po obliki, vsebini in frekventnosti izposoje dokaj različnega domoznanskega gradiva, zato smo napravili prednostno listo za retrospektivno obdelavo.

2. REFERALNA DEJAVNOST

Na oddelku želimo referalno dejavnost še okrepiti, jo avtomatizirati in prilagoditi uporabnikom.

3. POSREDOVANJE GRADIVA IN INFORMACIJ

Izposoja domoznanskih gradiv se vrši izključno na oddelku, kjer je gradivo tudi hranjeno. Uporabnikom posredujemo še informacije o gradivu in vsebini, vendar je naša želja, da bi v bodoče, ko bo (računalniška) domoznanska baza postala funkcionalno še bolj uporabna, interese prvo informacijo o obsegu in vsebini gradiva dobili že na računalniškem izpisu. Zato vsa naša gradiva pri obdelavi opremljamo z anotacijami ali s kratkim opisom iz vsebine.

Viri in literatura

Josip Brinar, Domoznanstvo, Celje, 1923.

Janko Glazer, Domoznanska tradicija in naloge pokrajinskih knjižnic, Knjižnica 7 (1963), št. 3-4, str. 111-119.

Breda Filo, Domoznanska zbirka in domoznanske informacije, Knjižnica 26 (1982), št. 3-4, str. 171-185.

Stanislav Kos, Zbiranje gradiva v študijskih knjižnicah, Knjižnica 13 (1969), ŠT. 1-4, str. 58-63.

Duša Krnel - Umek, Bernard Rajh, Domoznanska dejavnost v slovenskem knjižničnoinformacijskem sistemu, Maribor-Koper, 1985.

Nena Židov, Domoznanstvo kot učni predmet, Etnologija in domoznanstvo, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 19, Ljubljana, 1989, str. 15-22.

Bernard Rajh, Domoznanstvo v slovenskih knjižnicah, Etnologija in domoznanstvo, Knjižnica Glasnika Etnološkega društva 19, Ljubljana, 1989, str. 23-26.

Maja Godina, Nekaj misli o domoznanstvu in domoznanskih dejavnosti na mariborskem območju, Etnologija in domoznanstvo, Knjižnica Glasnika Etnološkega vestnika 19, Ljubljana, 1989, str. 27-30.

Slavko Kremenšek, Domoznanstvo, etnologija in politika, Etnologija in domoznanstvo, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 19, Ljubljana, 1989, str. 145-154.

Nataša Petrov, Pretok domoznanskega gradiva in informacij, (tipkopis),

Vilma Krapež, O domoznanskem oddelku pri Osrednji knjižnici S. Vilharja v Kopru, Knjižnica 25 (1981), št. 1-4, str. 216-220.

Breda Pogorelec, Pomenski obseg in raba besede domoznanstvo, domoznanski, Jezik in slovstvo, 27 (1981/82), št. 4, str. 112-113.

Branko Goropevšek, Razvojne perspektive domoznanstva v Osrednji knjižnici Celje, (tipkopis), Celje, 1993.